

Humane Hobbes

Humanitaire interventies vanuit het perspectief van de contractfilosofie

Bachelorwerkstuk Wijsbegeerte

Scriptiebegeleider:

Dr. J.P.M. Philips

Tweede lezer:

Prof. dr. P. Ziche

Departement Wijsbegeerte

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht

Martijn Stoutjesdijk

Studentnummer: 3214427

April 2013

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Hobbes' politieke filosofie.....	5
3. Internationale natuurtoestand en de mondiale soeverein	6
4. Internationale wetgeving en samenwerking.....	8
5. De samenhang tussen interne en externe soevereiniteit	12
6. Verlies van soevereiniteit: het recht op verzet.....	14
7. Recht op zelfbehoud: een moreel appel?	16
8. Conclusie.....	19
Literatuur	22

1. Inleiding

Tijdens de Arabische Lente kwamen zowel de burgers van Libië als de burgers van Syrië in opstand tegen hun respectievelijke regeringen. Zowel in Libië als in Syrië beantwoordden de leiders van het land de protesten van hun onderdanen met militair geweld. In beide gevallen leidde dat tot een heftige strijd tussen verschillende delen van de bevolking, die al dan niet loyaal waren aan de regering.

Er is echter ook een groot verschil tussen de burgeroorlogen in Syrië en Libië. In Libië kwam de internationale gemeenschap in actie om de burgeroorlog te stoppen; in Syrië gebeurde dat (tot dusver) niet. In Syrië werd er tot nog toe niet ingegrepen, omdat twee leden van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties – China en Rusland – hun veto uitspraken over een dergelijke humanitaire interventie. Beide landen staan op het standpunt dat de soevereiniteit van Syrië geëerbiedigd moet worden.

Met de term soevereiniteit belanden we bij één van de centrale concepten binnen het debat rondom humanitaire interventies. Dat debat is ruwweg verdeeld in twee kampen: het kamp van de solidaristen en het kamp van de pluralisten. De pluralisten stellen dat de notie van soevereiniteit de hoeksteen is van de huidige internationale politiek. Het vormt de enige bescherming van zwakkere staten tegen sterkere staten. De solidaristen daarentegen stellen dat soevereiniteit niet gebruikt moet worden als een dekmantel (een “veil” in het Engels), waarachter schenders van mensenrechten zich kunnen verstoppen. Uiteindelijk – stellen de solidaristen – hebben wij allen de plicht om grootschalig menselijk lijden¹ te stoppen, ook in andere landen dan de onze, wanneer dat binnen onze mogelijkheden ligt.²

In het debat rondom humanitaire interventies wordt de contractfilosoof Thomas Hobbes (1588-1679) doorgaans tot het kamp van de pluralisten gerekend. Sterker nog, hij zou met zijn filosofie zelfs het fundament voor het pluralisme hebben gelegd.³ Maar is dit beeld wel correct? Kunnen wij uit het denken van Hobbes niet tevens argumenten verkrijgen die (hedendaagse) voorstanders van humanitaire interventies zouden kunnen gebruiken? Het is

¹ Ik gebruik hier als definitie van grootschalig menselijk lijden een omschrijving van Gareth Evans, één van de ontwerpers van de R2P (zie daarover noot 53), namelijk: “genocide and other mass killing, large-scale ethnic cleansing and crimes against humanity” (G. Evans, *The Limits of State Sovereignty: The Responsibility to Protect in the 21st Century*, Eight Neelam Tiruchelvam Memorial lecture, 29 juli 2009, paragraaf II).

² A.J. Bellamy, ‘Humanitarian Intervention and the Three Traditions’, *Global Society* 17:1 (2003), 1-20.

³ Zie bijvoorbeeld B. Parekh, ‘Rethinking Humanitarian Intervention’, *International Political Science Review* 18:1 (1997), 50, waar Parekh schrijft: “For Hobbes (1588-1679) there was neither a universal human community nor a society of states. [...] Since the law was the command of the sovereign, international law was largely a fiction. [...] [H]is view involved a complete rejection of the ideas of the universal human community and universal natural duties [...]”.

deze vraag die ik graag wil onderzoeken in dit bachelorwerkstuk. Mijn onderzoeksvraag luidt dan ook: *In hoeverre is het mogelijk humanitaire interventies te verdedigen op basis van Hobbes' politieke filosofie?* Deze vraag is niet alleen interessant vanuit een historisch-filosofisch standpunt, maar ook vanuit een meer systematisch en concreet beleidsmatig perspectief, omdat Hobbes nog steeds een belangrijke rol speelt in één van de meer dominante stromingen binnen de internationale politiek, namelijk het Realisme (waarvan de pluralisten doorgaans deel uitmaken). Hedley Bull, een invloedrijke auteur op het gebied van internationale betrekkingen,⁴ merkt over Hobbes' invloed op het Realisme op: "Along with Machiavelli and Hegel, [...] he [i.e. Hobbes] provides the principal impetus of what may loosely be called the Realist tradition, which presents world politics as essentially the struggle of states for power and [...] has a deep influence on political thinking in the West in the last forty years."⁵

Om de zojuist geïntroduceerde onderzoeksvraag te beantwoorden zal ik om te beginnen zeer kort een algemeen beeld schetsen van de politieke filosofie van Hobbes, om vervolgens meer in detail in te gaan op Hobbes' visie op internationale betrekkingen. Ik zal daarbij eerst laten zien dat Hobbes een vergelijking trekt tussen de natuurtoestand waarin mensen zich bevinden, en de natuurtoestand waar staten zich in bevinden. Ik zal vervolgens aantonen dat er binnen de internationale natuurtoestand verder gaande afspraken en confederaties mogelijk zijn, dan binnen de natuurtoestand van mensen. Hoewel die samenwerking van verschillende staten een erkenning van elkaars soevereiniteit impliceert, kan het volkomen legitiem zijn het grondgebied van een andere staat binnen te gaan, omdat de soevereiniteit van de staat afhankelijk is van de positie van de soeverein. Heeft die soeverein geen bestaansrecht meer, omdat hij zich tegen zijn volk gekeerd heeft, dan houdt ook de staat op te bestaan. Daarmee is elke interventie volkomen legitiem geworden. Aan de hand van deze argumentatie zal ik bovendien aantonen dat er binnen de logica van Hobbes' systeem een recht bestaat dat belangrijker is dan soevereiniteit⁶, namelijk het recht op

⁴ Hedley Bull is overigens geen aanhanger van het Realisme. Hij wordt gezien als de stichter van de zogeheten 'English School', een stroming binnen de internationale betrekkingen die stelt dat ondanks het ontbreken van een wereldstaat of -leider, er toch sprake kan zijn van een internationale gemeenschap.

⁵ H. Bull, 'Hobbes and the International Anarchy', *Social Research* 48:4 (1981: Winter), 719. Zie voor de invloed van Hobbes op de internationale politiek verder bijvoorbeeld M.C. Williams, 'Hobbes and international relations: a reconsideration', *International Organization* 50:2 (1996), 213. Zie ook T. Dunne en B.C. Schmidt, 'Realism', in J. Baylis, S. Smith en P. Owens (red.), *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, Oxford: Oxford University Press, 2011 (5e editie), 86.

⁶ We kunnen ons afvragen in hoeverre er sprake is van een 'recht' op soevereiniteit (het recht op soevereiniteit laat zich wellicht lastig vergelijken met, bijvoorbeeld, het recht op een eerlijk proces). Belangrijk is dat binnen het huidige internationale rechtssysteem de soevereiniteit gezien wordt als

zelfbehoud. Uit dit recht op zelfbehoud concludeer ik ten slotte ook dat humanitaire interventies binnen Hobbes' logica niet alleen mogelijk zijn, maar misschien zelfs een morele plicht. In de conclusie op dit paper zal ik ten slotte proberen mijn onderzoeksvraag beknopt te beantwoorden.

Omdat Hobbes zelf heel weinig heeft geschreven over de kwesties die ik in dit werkstuk behandel, kan ik me niet beperken tot een interpretatie van wat Hobbes geschreven heeft, maar zal ik soms ook op basis van die teksten moeten reconstrueren wat Hobbes over bepaalde kwesties gezegd zou hebben (het idee dat de zeventiende-eeuwse Hobbes daadwerkelijk iets gezegd heeft over humanitaire interventies is uiteraard een anachronisme). Daarbij zal ik proberen zoveel mogelijk uit te gaan van de logica van Hobbes' systeem. Ik baseer me daarbij voornamelijk op Hobbes' hoofdwerk, *Leviathan*.

2. Hobbes' politieke filosofie

Alvorens in te gaan op Hobbes' visie op internationale betrekkingen, is het verstandig Hobbes' algemene politieke theorie hier kort uiteen te zetten, omdat Hobbes parallellen trekt tussen zijn visie op de menselijke samenleving en zijn visie op de internationale gemeenschap.

Hobbes bouwt in *Leviathan* zijn politieke theorie op vanuit het idee dat ieder mens ernaar streeft zijn eigen leven veilig te stellen: "The Right Of Nature, which Writers commonly call *Jus Naturale*, is the Liberty each man hath, to use his own power, as he will himselfe, for the preservation of his own Nature; that is to say, of his own Life; and consequently, of doing any thing, which in his own Judgment, and Reason, hee shall conceive to be the aptest means thereunto."⁷ Het menselijk recht op zelfbehoud is dus een universeel menselijk gegeven.⁸ Voordat er een staat is, leven mensen met elkaar in een natuurtoestand: een toestand waarin er sprake is van een oorlog van allen tegen allen, en

een recht, dat voortkomt uit de afspraken die gemaakt zijn tijdens de Vrede van Westphalia (1648). Shen spreekt bijvoorbeeld over "the sovereign rights of states" (J. Shen, 'National Sovereignty and Human Rights in a Positive Law Context', *Brooklyn Journal of International Law*, 26 (2000), 435). Zie over de Vrede van Westphalia en de daaruit voortvloeiende rechten bijvoorbeeld S. Schmidt, 'To Order the Minds of Scholars: The Discourse of the Peace of Westphalia in International Relations Literature', *International Studies Quarterly* 55:3 (2011), 601-623.

⁷ Th. Hobbes, *Leviathan*, New York: Penguin Books Ltd., 1980 (eerste druk: 1651), 189 (hoofdstuk 14); cursivering van de auteur.

⁸ Zie ook G.S. Kavka, *Hobbesian Moral and Political Theory*, Princeton: Princeton University Press, 1986, 315.

waarin slechts het recht van de sterkste geldt.⁹ Omdat in deze toestand zelfbehoud moeilijk te garanderen is, moet een ieder streven naar vrede (Hobbes noemt dit imperatief een natuurwet, die door de rede aan het licht is gebracht¹⁰). Omwille van die vrede zal de mens een aantal van zijn natuurlijke rechten op moeten geven. Dat doet de mens wanneer hij de overgang maakt naar de staat; hij geeft dan een deel van zijn rechten op (in de wetenschap dat zijn toekomstige medeburgers dat ook doen) en draagt deze rechten over aan de heerser – in Hobbes' terminologie de 'soeverein' – die vervolgens garant staat voor zijn veiligheid. Volgens Hobbes is het verder van het grootste belang dat deze soeverein zijn macht niet met anderen deelt. Wil er sprake kunnen zijn van een veilige en stabiele staat dan moet de soeverein de absoluut alleenheerser zijn. Baumgold noemt dit "the principle of unconditional sovereignty".¹¹ Hobbes is overigens niet van mening dat een soeverein altijd per se één persoon moet zijn.¹²

3. Internationale natuurtoestand en de mondiale soeverein

Hoe kijkt Hobbes vervolgens aan tegen de internationale gemeenschap? De conventionele weergave van Hobbes' visie op internationale betrekkingen wordt uitstekend weergegeven in Charles Covells boek *Hobbes, Realism and the Tradition of International Law*. In hoofdstuk twee van dat boek legt Covell uit dat Hobbes een parallel ziet tussen het menselijk samenleven voordat de mensen samengebracht werden onder een soeverein, en de wijze waarop naties met elkaar omgaan: "For Hobbes, the independent commonwealths, as represented by their rulers, were to be thought of as independent entities or persons co-existing in the specifically natural condition of society, and hence in the same condition of society where individual men were to be thought of as co-existing prior to the institution of commonwealths through covenants."¹³ Dat betekent dus concreet dat de verschillende staten zich in een staat van oorlog ten opzichte van elkaar bevinden, net zoals de mensen zich in een staat van oorlog bevonden, voordat zij het sociale contract sloten. In hoofdstuk dertig van *Leviathan* merkt Hobbes daar zelf over op: "Concerning the Offices of one Sovereign to

⁹ Of, zoals Ryan het beschrijft: "The state of nature is simply the condition where we are forced into contact with each other in the absence of a superior authority that can lay down and enforce rules to govern our behavior toward each other." (A. Ryan, 'Hobbes political philosophy', in T. Sorell (ed.) *The Cambridge Companion to Hobbes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 218).

¹⁰ Th. Hobbes, *Leviathan*, 189-190 (hoofdstuk 14).

¹¹ D. Baumgold, *Hobbes political theory*, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1988, 57.

¹² Hobbes schrijft dat mensen zich aan 'één enkele man of aan een vergadering' kunnen onderwerpen (zie hoofdstuk achttien van de *Leviathan*).

¹³ Ch. Covell, *Hobbes, Realism and the Tradition of International Law*, New York: Palgrave MacMillan, 2004, 56.

another, which are comprehended in that Law, which is commonly called the *Law of Nations*, I need not say anything in this place because the Law of Nations, and the Law of Nature, is the same thing.”¹⁴ Voor Hobbes zijn de natuurwetten (die opgeld deden in de natuurtoestand) en de internationale wetten – de ‘Wetten van de Naties’ (die geldig zijn in de internationale natuurtoestand) – dus kennelijk hetzelfde.

Is er een manier om aan deze situatie te ontkomen, om de toestand van een oorlog van allen tegen allen tussen de staten op te heffen? Een voor de hand liggende oplossing is dezelfde strategie toe te passen die op individueel niveau gebruikt wordt om te ontkomen aan de natuurtoestand: door een soeverein aan te stellen.¹⁵ In dat geval zou het gaan om een mondiale soeverein met absolute macht (dus niet een internationaal orgaan als de Verenigde Naties). Vreemd genoeg laat Hobbes zelf zich niet uit over deze mogelijkheid: “Interestingly, while Hobbes argues that individuals can escape the state of nature by instituting a national sovereign that creates, enforces, and adjudicates civil laws, he makes no such argument on the international level.”¹⁶ Een voor de hand liggende reden voor deze lacune in Hobbes’ filosofie is dat deze ‘oplossing’ simpelweg niet bij Hobbes opkwam: “to Tudor and Stuart Englishmen an appeal to a supranational sovereign would sound suspiciously like an appeal to the Pope or to the Holy Roman (Spanish) Emperor.”¹⁷ Zou een dergelijke supranationale soeverein echter ook niet in tegenspraak zijn met Hobbes’ eigen logica? Deze soeverein zou namelijk gekozen moeten worden door de soevereinen van de verschillende staten. Het idee dat er zich onder de mondiale soeverein nationale soevereinen zouden bevinden is onverenigbaar met “the principle of unconditional sovereignty”, dat volgens Hobbes zo belangrijk is.¹⁸ Dit principe is natuurlijk eenvoudig te omzeilen, door te stellen dat de nationale soevereinen verdwijnen zodra de mondiale soeverein is aangesteld; desondanks zien we deze ‘oplossing’ niet terug in het werk van Hobbes. Kennelijk is er voor Hobbes

¹⁴ Th. Hobbes, *Leviathan*, 394 (hoofdstuk 30); cursivering van de auteur.

¹⁵ Een pleidooi voor een dergelijk “world government” wordt onder andere gevoerd door Isabel C. Hungerland (I.C. Hungerland, ‘Hobbes and the Concept of World Government’, in T. Airaksinen en M.A. Bertman (red.) *Hobbes: War among Nations*, Avebury: Gower Publishing Company Limited, 1989, 35-50).

¹⁶ S. Finn, ‘International Sovereignty and the Domestic Analogy in Hobbes’, Paper presented at the annual meeting of the Northeastern Political Science Association, Omni Parker House, Boston, 11 november 2010, 1.

¹⁷ R.A. Grover, ‘Hobbes and the Concept of International Law’, in T. Airaksinen en M.A. Bertman (red.) *Hobbes: War Among Nations*, Avebury: Gower Publishing Company, 1989, 80.

¹⁸ Vergelijk het ‘Semantic Argument’ van Stanlick (N.A. Stanlick, ‘A Hobbesian View of International Sovereignty’, *Journal of Social Philosophy* 37:4 (2006), 554-555).

geen (goede) manier om de staat van oorlog tussen de verschillen naties op heffen.¹⁹ De verschillende staten zijn volgens Hobbes' politieke filosofie gedoemd zich in een staat van oorlog te bevinden. Maar wat betekent deze staat van oorlog voor humanitaire interventies?

4. Internationale wetgeving en samenwerking

Als staten zich daadwerkelijk in de natuurtoestand ten opzichte van elkaar bevinden, betekent dat concreet dat zij alles mogen doen wat zij willen. De moraal komt immers pas met het sociaal contract; ontbreekt dat contract (zoals in het geval van de staten), dan is er ook geen sprake van wet of orde: "To this war of every man against every man, this also is consequent; that nothing can be unjust. The notions of right and wrong, justice and injustice, have there no place. Where there is no common power, there is no law; where no law, no injustice."²⁰ In dat geval staat het iedere natie dan ook vrij welke andere natie dan ook binnen te vallen, niet omdat deze interventies legitiem en/of moreel verdedigbaar zijn, maar omdat in de natuurtoestand geldt dat *anything goes*. In dit werkstuk wil ik echter verder gaan dan dit platte recht van de sterkste, en onderzoeken of er ook binnen Hobbes' politieke filosofie mogelijkheden zijn om humanitaire interventies te verdedigen op morele en/of staatsrechtelijke gronden. Daarvoor wenden we ons tot het werk van Forsyth.

In zijn artikel 'Thomas Hobbes and the external relations of states' stelt Forsythe dat uit een nauwgezette lezing van Hobbes' werk blijkt dat Hobbes zijn natuurtoestand opdeelt in twee verschillende 'fasen'. In de eerste fase wordt de individuele mens slechts geleid door op zichzelf gerichte passies, door de eigen rede en het eigen oordeel. In de tweede fase echter neemt de mens de andere mens óók op in zijn overwegingen, die gebaseerd zijn op de wetten van de rede (de "laws of reason"). Over de tweede fase merkt Forsyth verder op: "this second condition is synonymous with one in which men are woven together into distinct groupings or confederations."²¹ Forsyth citeert onder meer de volgende passage uit *De Cive* om zijn stelling te ondersteunen: "No man can esteem a war of all against all to be good for him. And so it happens, that through fear of each other we think it fit to rid

¹⁹ Er zijn meer argumenten tegen een wereldstaat onder een mondiale soeverein aan te voeren. Zo stelt Willms dat Hobbes altijd uitgaat van een politieke realiteit waarbij er een onderscheid is tussen vriend en vijand (en waarbij dus een veelvoud aan staten worden verondersteld; zie B. Willms, 'World-State or State-World: Thomas Hobbes and the Law of Nations', in T. Airaksinen en M.A. Bertman (red.) *Hobbes: War Among Nations*, Avebury: Gower Publishing Company, 1989, 130-141).

²⁰ Th. Hobbes, *Leviathan*, 188 (hoofdstuk 13). Zie ook H. Bull, 'Hobbes and the International Anarchy', 722-729.

²¹ M. Forsyth, 'Thomas Hobbes and the external relations of states', *British Journal of International Studies* 5 (1979), 197.

ourselves of this condition, and to get some fellows [...]”²² Dus ook buiten de samenleving kan er – op basis van een redelijke doordenking van het eigenbelang – al sprake zijn van enige coalitievorming. We lezen in hoofdstuk zeventien van de *Leviathan* ook over een dergelijke vooraf aan het sociaal contract gaande groepsvorming.²³ Hobbes spreekt desondanks nog steeds over een oorlog van allen tegen allen, omdat “instead of defensive unions checking aggressive individuals or confederacies checking the war relationship between their members – all measures to balance and combine forces are seen as but an extension of a primitive war produced by the passions.”²⁴ Maar wat is dan precies het verschil tussen deze “unions” en de staat? Twee factoren: grootte en eenheid. Een gemeenschap moet groot genoeg zijn om een vijand het hoofd te bieden en moet verenigd genoeg zijn.²⁵ Die vereniging moet in Hobbes’ denken uiteraard geleverd worden door een soeverein. Vergelijk echter de volgende passage uit *Leviathan*: “Nor is it enough for the security, which men desire should last all the time of their life, that they be governed, and directed by one judgment, for a limited time; as in one Battell, or one Warre. For though they obtain a Victory by their unanimous endeavour against a forraign enemy; yet afterwards, when either they have no common enemy, or he that by one part is held for an enemy, is by another part held for a friend, they must needs by the difference of their interest dissolve, and fall again into a Warre amongst themselves.”²⁶ Uit deze passage kunnen we afleiden dat het ook mogelijk is buiten de door het contract geïnstigeerde samenleving veiligheid te vinden in (volgens Hobbes) niet duurzame coalities. Forsyth concludeert dan ook dat een confederatie genoeg kan zijn om veiligheid tegen een gemeenschappelijke vijand te bewerkstelligen, maar om mensen zodanig te beveiligen “as that by their owne industrie and by the fruites of the Earth, they may nourish themselves and live contentedly”²⁷ er een

²² Th. Hobbes, *On the Citizen*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003 (herdruk), 30 (hoofdstuk 1, paragraaf 12).

²³ Zie bijvoorbeeld de volgende passage over samenwerking (die door Hobbes overigens afgewezen wordt): “Nor is it the joyning together of a small number of men, that gives them this security [...]” (Th. Hobbes, *Leviathan*, 224 (hoofdstuk 17)).

²⁴ M. Forsyth, “Thomas Hobbes and the external relations of states”, 202.

²⁵ Th. Hobbes, *Leviathan*, 223-225 (hoofdstuk 17). Hobbes is wat vaag over de uitwerking van deze twee principes. Hij stelt dat de juiste grootte niet in bepaalde getallen te vatten is, maar afhangt van de grootte van de vijand. Over het ‘verenigd genoeg zijn’ is Hobbes zo mogelijk nog vager. Het gaat er hierbij om dat de mensen in ieder geval niet onderling slaags raken vanwege hun eigen (tegenstrijdige belangen). Voor Hobbes is dit, zoals we reeds hebben gezien, alleen mogelijk onder een sterke gemeenschappelijke macht.

²⁶ Th. Hobbes, *Leviathan*, 225 (hoofdstuk 17).

²⁷ Th. Hobbes, *Leviathan*, 227 (hoofdstuk 17).

verder gaande vorm van samenwerking nodig is: “The Hobbesian state thus rises from the dual need for security *and* welfare.”²⁸

Zoals we eerder al zagen, stelt Forsyth dat de soevereinen in de verschillende staten zich in dezelfde relatie tot elkaar bevinden als de mensen in de tweede fase van de natuurtoestand (wat Forsyth de “state of nature modified by the laws of nature” noemt²⁹): zij zijn dus in staat met elkaar pacts en confederaties aan te gaan op een ad hoc basis (in het geval er bijvoorbeeld sprake is van een gemeenschappelijke vijand). Het is verder ook onjuist te stellen dat er binnen Hobbes’ natuurtoestand geen enkele sprake van wetten of afspraken kan zijn. Zoals Perez Zagorin terecht opmerkt zijn er immers ook binnen de natuurtoestand al natuurlijke wetten³⁰ (zoals de wet die stelt dat iedereen moet streven naar vrede); het probleem is echter dat het moeilijk is deze wetten om te zetten in concrete regels in een toestand van onveiligheid en permanente oorlog.³¹

Kunnen deze confederaties en afspraken de basis vormen voor duurzame internationale samenwerking en het formuleren van internationaal recht? En kunnen de samenwerkingsverbanden tussen staten de juiste condities scheppen waaronder humanitaire interventies tot de mogelijkheden behoren? Het mag duidelijk zijn dat Hobbes vrij pessimistisch is over verregaande vormen van samenwerking op het niveau van individuen. Er zijn echter grote verschillen tussen de ‘individuele’ natuurtoestand en de internationale natuurtoestand. Zo is een oorlog tussen staten minder ernstig, dan een oorlog tussen individuen.³² Een ander verschil (dat al besproken is in paragraaf drie) is dat er voor staten geen oplossing is om te ‘ontsnappen’ uit de natuurtoestand, terwijl mensen die wel hebben (die kunnen een soeverein aanstellen).³³ Verder worden mensen in hun oorlog van allen tegen allen gedreven door onder meer een zucht naar competitie en glorie, terwijl de oorlog

²⁸ M. Forsyth, ‘Thomas Hobbes and the external relations of states’, 207. Cursivering van de auteur.

²⁹ M. Forsyth, ‘Thomas Hobbes and the external relations of states’, 207, 209.

³⁰ Hobbes gebruikt de term ‘law of nature’.

³¹ P. Zagorin, *Hobbes and the Law of Nature*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2009, 41.

Merk op dat dit enigszins in tegenspraak is met wat Hobbes elders zegt over een toestand zonder soeverein: dat daar noties van goed en kwaad geen plaats in hebben (zie het begin van paragraaf drie).

³² Waarom? Onder andere omdat staten die me elkaar in oorlog zijn nog steeds het welzijn bevorderen van hun burgers, “because they uphold thereby the industry of their subjects” (Th. Hobbes, *Leviathan*, 188 (hoofdstuk 13); zie ook R.A. Grover, ‘Hobbes and the Concept of International Law’, 84).

³³ Zie ook Bull: “The analogy between the condition of states in the international anarchy and the condition of individual persons living without government is not taken by Hobbes to what, on some views at least, is its logical conclusion. Individual men, in Hobbes’s account are driven to escape from the state of nature by submitting to a sovereign power that will hold them in awe [...]. In the case of states in the international state of nature, no such escape route is suggested.” (H. Bull, ‘Hobbes and the International Anarchy’, 725).

van de staten door Hobbes alleen vanuit angst verklaard wordt.³⁴ Wat uiteindelijk ook een verschil blijkt te zijn tussen beide natuurtoestanden is dat het aangaan van confederaties zonder contract negatief gewaardeerd wordt bij mensen, maar positief gewaardeerd lijkt te worden in het geval van staten: "Since Hobbes's brief analysis of the international state of nature implies that some states of nature are relatively tolerable, this suggests further that we can start to get out of the international state of nature by making partial treaties about items of lesser importance. We do not have to give up the right of national self-defence to some supra-national absolute sovereign because the state of nature that nations are in is not all that bad."³⁵ David Gauthier komt met een plausibele verklaring waarom Hobbes minder moeite heeft met de natuurtoestand tussen staten in verhouding tot de natuurtoestand tussen mensen: "[M]ore generally the state of nations prove tolerable because it lacks the fundamental equality Hobbes finds in the state of nature – that the weakest has strength enough to kill the strongest [...] From this equality war continually arises. But in the time of Hobbes nations could not kill each other."³⁶ Ook Malcolm merkt op dat de vergelijking tussen staten en mensen niet op gaat. De natuurtoestand van staten en mensen is alleen hetzelfde in die zin dat zij beide niet onder een grotere autoriteit staan.³⁷ Ook benadrukt Malcolm de mogelijkheid allianties te sluiten, niet alleen vanuit het oogpunt van defensie, maar ook (en hier gaat Malcolm verder dan Forsyth) vanuit het oogpunt van handel, omdat er geen enkel gemenebest zo groot is dat zij alles wat noodzakelijk voor haar is in het eigen territorium kan produceren. "The general picture that emerges here is", volgens Malcolm dan ook "of cooperation and interaction between states, and between the subject of states, taking place on many levels."³⁸

Uit het bovenstaande kunnen we dan ook gerust concluderen dat er voor Hobbes' uitspraak dat "the Law of Nations, and the Law of Nature, is the same thing,"³⁹ niet voldoende grond is binnen Hobbes' eigen werk; uit Hobbes' uitwerking van de natuurtoestand tussen staten en tussen individuen komt duidelijk naar voren dat er van een dergelijke analogie geen sprake is. De vergelijking tussen de individuele natuurtoestand en de internationale natuurtoestand ligt zelfs dermate ver uit elkaar, dat er eerder sprake is van

³⁴ R.A. Grover, 'Hobbes and the Concept of International Law', 80-83.

³⁵ R.A. Grover, 'Hobbes and the Concept of International Law', 89.

³⁶ D.P. Gauthier, *The logic of the Leviathan. The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes*, Oxford: Oxford University Press, 2000 (herdruk), 207.

³⁷ N. Malcolm, 'Hobbes's Theory of International Relations', in N. Malcolm *Aspects of Hobbes*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 436.

³⁸ N. Malcolm, 'Hobbes's Theory of International Relations', 452.

³⁹ Th. Hobbes, *Leviathan*, 394 (hoofdstuk 30).

een disanalogie. De basis van die disanalogie wordt naar mijn mening gevormd door hetgeen eerder in het citaat van Gauthier naar voren kwam: de voortdurende toestand van oorlog tussen mensen heeft hun gelijkheid als fundament – het feit dat mensen in staat zijn elkaar te doden; staten zijn echter niet in staat elkaar zomaar te vernietigen, en oorlog is een dure zaak – zowel in financiële zin, als in de mate waarin het draagvlak voor een soeverein ondermijnd kan worden door een zich voortslepende oorlog (iets waar ook Hobbes zich bewust van was; zie hoofdstuk achttien van *Leviathan*). Vanwege de risico's die oorlogen met zich meebrengen (en vanwege de onmogelijkheid van een mondiale soeverein) zullen staten eerder op zoek gaan naar bondgenoten.

Hobbes blijkt dus een stuk minder pessimistisch te zijn over samenwerkingsvormen tussen staten, als hij is over samenwerking tussen mensen. Juist wanneer we uitgaan van een zekere internationale samenwerking of orde, stuiten we echter op een belangrijk argument tegen (humanitaire) interventies, namelijk de onvervreembare soevereiniteit van elke staat.

5. De samenhang tussen interne en externe soevereiniteit

We hebben in het bovengaande met behulp van Forsythes artikel beargumenteerd dat staten zich in de “state of nature modified by the laws of nature” bevinden. Dit betekent concreet dat er ook binnen de natuurtoestand wetten kunnen worden gemaakt en nagevolgd. Bovendien hebben we laten zien dat er binnen Hobbes' systeem meer ruimte is voor internationale confederaties, samenwerking en (eventueel) internationale wetgeving, dan meestal wordt aangenomen. Internationale samenwerking en internationale wetgeving worden doorgaans gezien als voorwaarden voor humanitaire interventies; er wordt immers via deliberatie op internationale fora vastgesteld wat aanvaardbare normen zijn voor interventie. Er zou dus, hypothetisch gesproken, een afspraak gemaakt kunnen worden tussen landen, dat staten gerechtvaardigd zijn bij elkaar in te grijpen in het geval van grootschalig menselijk lijden. Aan de andere kant kan internationale samenwerking – lijkt mij – alleen plaatsvinden wanneer de verschillende staten elkaars soevereiniteit erkennen, en daarmee elkaars recht op actorschap binnen de internationale gemeenschap.⁴⁰ Hobbes stelt dat in de individuele natuurtoestand alle mensen in principe gelijk zijn en (daarmee) allen gelijke rechten hebben (zoals het recht op zelfbehoud⁴¹). Op dit punt kunnen we, denk ik,

⁴⁰ Hobbes zelf is erg zwijgzaam over de manier waarop de internationale confederaties zouden kunnen functioneren. Wel kunnen we wellicht – zoals Bull doet – afleiden uit zijn afwijzing van de mondiale soeverein dat voor Hobbes “rulers or states are the main actors on the stage of universal politics” (H. Bull, ‘Hobbes and the International Anarchy’, 732).

⁴¹ Zie hoofdstuk dertien en veertien van de *Leviathan*.

goed een vergelijking maken met de internationale natuurtoestand: ook daar moeten de verschillende actoren (de staten) erkend worden als entiteiten met zekere rechten. Bovendien geldt hier ook Hobbes' regel dat een ieder verplicht is zoveel mogelijk naar vrede te streven. Een erkenning van elkaars bestaan (of soevereiniteit) lijkt daarin een eerste, noodzakelijke, stap te zijn. Met deze vaststelling belanden we echter weer bij het in de inleiding genoemde debat tussen de pluralisten en de solidaristen – het debat dat draaide om de notie van soevereiniteit (het ingrijpen in een andere staat kan immers niet zonder de soevereiniteit van die staat te schenden). Dat brengt ons bij de vraag waar de soevereiniteit van Hobbes' staat gebaseerd op is.

Wanneer Hobbes het heeft over soevereiniteit, gaat het vooral over de interne soevereiniteit. In het begin van hoofdstuk achttien van de *Leviathan* merkt Hobbes op dat “A Common-wealth is said to be Instituted, when a Multitude of men do Agree, and Covenant, every one, with every one, that to whatsoever Man, or Assembly of Men, shall be given by the major part, the Right to Present the Person of them all, (that is to say, to be their Representative;) every one, as well he that Voted for it, as het hat Voted against it, shall Authorise all the Actions and Judgments, of that Man, or Assembly of men, in the same manner, as if they were his own [...]”⁴². In de analyse van Hobbes hangt de stichting van een staat dus nauw samen met het aanstellen en autoriseren van een soeverein. Ik zou hier zelfs willen stellen dat de soevereiniteit van de staat volkomen afhankelijk is van de positie van de soeverein. Valt die, zonder dat er een opvolger voor handen is, dan valt de staat. Zoals Peters het stelt: “There cannot be a commonwealth without someone having authority”⁴³. Een passage uit hoofdstuk negentien van de *Leviathan* toont duidelijk aan hoezeer het bestaan van de staat samenhangt met positie van de soeverein: “For the death of him that hath the Sovereign power in propriety, leaves the Multitude without any Sovereign at all; that is, without any Representative in whom they should be united, and be capable of doing any one action at all: And therefore they are incapable of Election of any new Monarch; every man having equall righty to submit himselfe to such as he thinks best able to protect him, or if he can, protect himselfe by his owne sword; which is a returne to Confusion, and to the condition of a War of every man against every man [...]”⁴⁴ De externe soevereiniteit van een staat (de mate waarin een staat als zodanig erkend wordt) en de interne soevereiniteit van een staat (de

⁴² Th. Hobbes, *Leviathan*, 228-229 (hoofdstuk 18).

⁴³ R. Peters, *Hobbes*, Harmondsworth: Penguin Books, 1967 (herdruk), 204; zie ook Goldsmith: “The defining characteristic of every organized society is the existence of an authorized representative of that society (M.M. Goldsmith, *Hobbes's Science of Politics*, New York/London: Columbia University Press, 1966, 175).

⁴⁴ Th. Hobbes, *Leviathan*, 249 (hoofdstuk 19); cursivering van mij.

mate waarin iemand aanspraak kan doen op de macht binnen een staat) zijn dus twee kanten van dezelfde medaille. Bull verwoordt het als volgt: “The two functions [...] cannot be separated: the sword of justice which the sovereign wields, as Hobbes puts it, is the same as the sword of defense.”⁴⁵

Opvallend genoeg strookt deze opvatting van soevereiniteit behoorlijk met moderne opvattingen van soevereiniteit, waarvan we een voorbeeld kunnen vinden in Robert Jacksons *Sovereignty*. In de inleiding van deze monograaf stelt Jackson: “Sovereignty is a foundational idea of politics and law that can only be properly understood as, at one and the same time, both an idea of *supreme* authority in the state, and an idea of political and legal *independence* of geographically separate states. These two facets of state sovereignty are not separate ideas. They are different aspects of one overall idea.”⁴⁶

De praktische consequentie van de opvattingen van zowel Hobbes, als die van Jackson, is dat een land zijn soevereiniteit verliest, wanneer deze geen regering meer heeft, of wanneer een regering om welke reden dan ook geen “supreme”, ofwel hoogste, autoriteit meer is binnen haar land. Binnen Hobbes’ politieke theorie zou dat zijn wanneer de soeverein niet meer de taak kan waarmaken waarvoor hij is aangesteld, en dat is de veiligheid van zijn bevolking garanderen. We belanden nu aan een buitengewoon interessant punt binnen Hobbes’ theorie: het recht op verzet.

6. Verlies van soevereiniteit: het recht op verzet

In zijn werk behandelt Hobbes ook de vraag of de burgers van zijn staat altijd verplicht zijn de soeverein te gehoorzamen. Hobbes stelt dat burgers daar inderdaad toe verplicht zijn, *tenzij* zij daarmee hun eigen leven in gevaar brengen. Hobbes herinnert zijn lezers eraan dat de burgers in eerste instantie een contract zijn aangegaan, omdat zij binnen de staat veiligheid (zelfbehoud) hoopten te vinden. Wanneer die veiligheid niet langer gegarandeerd wordt, is er geen enkele reden voor de burger om nog langer het contract te eerbiedigen (het eerste en belangrijkste natuurrecht is immers het streven naar zelfbehoud); zij bevinden zich dan weer in een natuurtoestand ten opzichte van de soeverein. Vergelijk de volgende passage uit *Leviathan* (hoofdstuk 27): “If a man by the terrour of present death, be compelled to do a fact against the Law, he is totally Excused, because no Law can oblige a man to abandon

⁴⁵ H. Bull, ‘Hobbes and the International Anarchy’, 719.

⁴⁶ R. Jackson, *Sovereignty. Evolution of an Idea*, Cambridge: Polity Press, 2007, x; cursivering van de auteur.

his own preservation."⁴⁷ Betekent dit ook dat er sprake is van een recht op collectieve opstand, wanneer de soeverein zijn mensen niet langer meer beschermt of zelfs aanvalt? Over deze kwestie is veel discussie gevoerd door wetenschappers.⁴⁸ Volgens Baumgold en Sreedhar maakt Hobbes een onderscheid tussen "individual self-defense" en "political resistance".⁴⁹ Het eerste zou toegestaan zijn in Hobbes' samenleving, het tweede (in principe) niet. Ik denk echter dat dit onderscheid echter niet teruggevonden kan worden in Hobbes' denken. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende passage uit *Leviathan*: "in case a great many men together, have already resisted the Sovereign Power unjustly, or committed some Capitall crime, for which every one of them expecteth death, whether have they not the Liberty then to joyn together, and assist, and defend one another? Certainly they have: For they but defend their lives, which the Guilty man may as well do, as the Innocent. There was indeed injustice in the first breach of their duty; Their bearing of Arms subsequent to it, though it be to maintain what they have done, is no new unjust act. And if it be onely to defend their persons, it is not unjust at all."⁵⁰ In dit citaat zien we dat er vanuit een beroep op "individual self-defense" uiteindelijk een gewapende coalitie tegen de soeverein kan ontstaan. Nu zou men kunnen beweren dat er hier slechts sprake is van een vereniging van criminelen en, dus, geen "political resistance". Hobbes stelt echter dat ook de 'onschuldigen' dit recht hebben, wanneer zij zich in hun voortbestaan bedreigd voelen. Sreedhar argumenteert verderop in haar boek dan ook (onder meer op basis van dit citaat) dat er een zekere mogelijkheid tot rebellie mogelijk is in Hobbes' denken: "a subject has the right to rebel if and only if that subject judges that the sovereign is not providing adequately for his security and that rebellion is the best means to his self-preservation."⁵¹ Juist deze mogelijkheid tot rebellie zorgt ervoor dat de soeverein zal proberen elke actie te vermijden

⁴⁷ Th. Hobbes, *Leviathan*, 345 (hoofdstuk 27); cursivering van mij. De soeverein heeft overigens ook het volste recht om vervolgens alle verzet (hardhandig) de kop in te drukken (zie bijvoorbeeld P.J. Steinberger, 'Hobbesian Resistance', *American Journal of Political Science* 46:4 (2002), 856).

⁴⁸ Zie P.J. Steinberger, 'Hobbesian Resistance', 857. Zie verder S. Sreedhar, *Hobbes on Resistance. Defying the Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010; en D. Baumgold, 'Pacifying Politics: Resistance, Violence, and Accountability in Seventeenth-Century Contract Theory', in D. Baumgold *Contract Theory in Historical Context. Essays on Grotius, Hobbes, and Locke*, Leiden/Boston: Brill, 2010.

⁴⁹ D. Baumgold, 'Pacifying Politics', 37.

⁵⁰ Th. Hobbes, *Leviathan*, 270 (hoofdstuk 21).

⁵¹ S. Sreedhar, *Hobbes on Resistance*, 137. Of, zoals Lemos het stelt, "Hobbes's position is that the subject's obligation to obey the commands of the sovereign is conditional upon the compatibility of such obedience with one's preservation." (R.M. Lemos, *Hobbes and Locke. Power and Consent*, Athens: The University of Georgia Press, 1978, 66).

die de belangen van zijn burgers kan schaden, “for fear that it will lose their acceptance of its authority and foment dissension and rebellion.”⁵²

In mijn ogen volgt het recht op collectieve opstand dan ook logisch uit het recht op individueel verzet. Steinberg verwoordt dit uitstekend in zijn artikel ‘Hobbesian Resistance’: “When the state fails to do what it was designed to do when it threatens, rather than protects, the interests of the citizens then the social contract, i.e., the original agreement among the citizens, is annulled.”⁵³ En wat betekent dit voor de staat? “[W]hat could this mean, other than that the state whose very existence presupposes the contract ceases to be a state. It is hard to know how else to make sense of the Hobbesian covenant.”⁵⁴

Wat tevens uit het bovenstaande duidelijk wordt, is dat Hobbes politieke filosofie niet draait om het concept soevereiniteit (dat de soeverein *coûte que coûte* aan het roer van de staat moet blijven staan), maar om het zelfbehoud van burgers (die de soeverein kunnen afzetten, wanneer deze hen niet meer beschermt). Dát is de fundamentele waarde waarop Hobbes zijn hele systeem bouwt.⁵⁵

7. Recht op zelfbehoud: een moreel appel?

Met name het laatste punt uit de vorige paragraaf (dat zelfbehoud boven soevereiniteit gaat) maakt het aannemelijk dat Hobbes humanitaire interventies niet pertinent zou afwijzen;⁵⁶ deze waardering van zelfbehoud kan immers de morele fundering zijn voor humanitaire interventies. Daarnaast zouden we staatsrechtelijk kunnen argumenteren dat in het geval van daadwerkelijk grootschalig menselijk lijden de vorst vanuit het oogpunt van de bevolking zijn (interne) soevereiniteit waarschijnlijk al verloren heeft (hij faalt immers in zijn kerntaak: het beschermen van de burgers) – en dat er daarmee ook geen sprake meer kan zijn van de (externe) soevereiniteit van de staat. Daarmee staat het elk land vrij om een dergelijk gebied (geen staat meer!) binnen te gaan. (Zolang de interne soevereiniteit daarentegen niet ter discussie staat, moet mijns inziens de externe soevereiniteit gerespecteerd worden en kan

⁵² M.C. Williams, ‘Hobbes and international relations: a reconsideration’, 221.

⁵³ P.J. Steinberger, ‘Hobbesian Resistance’, 857.

⁵⁴ P.J. Steinberger, ‘Hobbesian Resistance’, 857.

⁵⁵ C.B. Macpherson werkt het belang van het individu in Hobbes’ (en Lockes) filosofie verder uit in zijn boek *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford: Oxford University Press, 1962.

⁵⁶ Het is misschien goed hier te noemen dat Hobbes zich weliswaar niet uitspreekt voor interventies, maar ook op geen enkel punt zich expliciet uitspreekt tégen interventies in andere staten – iets dat Kant bijvoorbeeld wel doet: “Geen enkele staat mag zich met geweld mengen in de constitutie en regering van een andere staat” (I. Kant, *Naar de eeuwige vrede. Een filosofisch ontwerp* (vertaald uit het Duits door Th. Mertens), Amsterdam: Boom, 2012 (eerste druk: 1795), 62 [346]).

er geen sprake zijn van humanitaire interventies.⁵⁷ In dat geval zal er echter ook geen noodzaak zijn voor humanitaire interventies; een goed functionerende soeverein beschermt zijn burgers immers.) Tot slot hebben we gezien dat landen zich ten opzichte van elkaar niet per definitie in een toestand van een ‘oorlog van allen tegen allen’ hoeven te bevinden; er zijn (al dan niet verre gaande) vormen van samenwerking mogelijk tussen de staten (de eerder besproken confederaties). Binnen die samenwerking kunnen ook wetten en afspraken gemaakt worden. Dat betekent dat interventies binnen de internationale gemeenschap niet alleen op basis van eigenbelang en/of zelfbehoud hoeven plaats te vinden, maar ook het resultaat kunnen zijn van grensoverschrijdende initiatieven zoals R2P, Responsibility to Protect.⁵⁸

Ik wil echter nog een stap verder gaan: volgens mij kun je op basis van Hobbes’ logica niet alleen stellen dat humanitaire interventies *mogelijk* zijn, maar zelfs dat zij een *morele plicht* zijn.

Wij hebben een aantal keer in dit werkstuk opgemerkt dat het fundament van Hobbes’ systeem gelegen is in het idee van zelfbehoud: “The foundational right of Hobbes’s normative system is an unlimited and inalienable right of self-preservation [...]”.⁵⁹ Onze bespreking van het recht van burgers om in opstand te komen tegen de soeverein, heeft duidelijk gemaakt dat dit recht boven het idee van soevereiniteit staat. Tevens suggereert de manier waarop Hobbes dit recht definieert⁶⁰ dat we hier te doen hebben met een universeel recht. Het doet dan ook recht aan Hobbes’ politieke filosofie die in zijn geheel te zien vanuit het perspectief van het individu en diens recht op zelfbehoud. Het sociaal contract en de soeverein zijn er in dit perspectief louter en alleen omdat zij het zelfbehoud van het individu beter kunnen garanderen, dan het recht van de sterkste dat ooit kan binnen de natuurtoestand. Wat betekent dit voor de internationale betrekkingen van Hobbes’ staat? Wanneer wij deze ook vanuit het perspectief van het zelfbehoud van het individu beschouwen – hetgeen een logische voortzetting zou zijn van Hobbes’ meest fundamentele

⁵⁷ Het respecteren van de soevereiniteit van andere staten komt verder voort uit Hobbes’ imperatief dat een ieder moet streven naar vrede.

⁵⁸ Een initiatief van de Verenigde Naties dat stelt dat zowel staten als de internationale gemeenschap de verantwoordelijkheid hebben burgers te beschermen tegen grootschalig lijden. Zie G. Evans, *The Limits of State Sovereignty*.

⁵⁹ G.S. Kavka, *Hobbesian Moral and Political Theory*, 315.

⁶⁰ “The Right Of Nature, which Writers commonly call *Jus Naturale*, is the Liberty each man hath, to use his own power, as he will himselfe, for the preservation of his own Nature; that is to say, of his own Life; and consequently, of doing any thing, which in his own Judgment, and Reason, hee shall conceive to be the aptest means thereunto.” (Th. Hobbes, *Leviathan*, 189 (hoofdstuk 14); cursivering van de auteur).

uitgangspunten – dan betekent dat, dat de internationale gemeenschap (net zoals de natiestaat) niet gericht moet zijn op het voortbestaan van staten, maar van individuen. De rechten van burgers dienen dan altijd te prevaleren boven de rechten van staten. In een dergelijke opvatting zijn humanitaire interventies niet alleen wenselijk, maar (in sommige gevallen) zelfs noodzakelijk.

Men zou hier de tegenwerping kunnen maken dat deze opvatting strijdig is met Hobbes' idee dat de individuele of menselijke natuurtoestand analoog is aan de natuurtoestand van staten. Net zoals het eerste recht van mensen in de natuurtoestand het recht op zelfbehoud is, zou het eerste recht van staten in 'hun' natuurtoestand ook het recht op zelfbehoud of voortbestaan zijn. Wanneer je Hobbes echter zo interpreteert wordt het voortbestaan van staten een doel op zich, dat soms zelfs in strijd kan zijn met het recht op zelfbehoud van individuen (denk bijvoorbeeld aan het voeren van oorlogen). Dat lijkt mij een interpretatie van Hobbes die strijdig is met de logica van zijn systeem (waarbij ik ervan uit ga dat de *Leviathan* geschreven is door Hobbes als een poging een alomvattende en coherente visie op de mens en de staat te ontwikkelen⁶¹). Bovendien heb ik in paragraaf drie laten zien dat de analogie die Hobbes schetst in een veelvoud aan opzichten niet opgaat. Aangezien Hobbes zelf inconsistent is in het toepassen van zijn analogie, lijkt het mij dan ook veel plausibeler de grondgedachte achter zijn politieke filosofie tot *in extremis* door te voeren, dan vast te houden aan zijn (gebrekkige) analogie, die strijdig is met dat grondbeginsel.

Een andere vraag die hier gesteld kan worden is: kan er binnen Hobbes' systeem werkelijk sprake zijn van een plicht om burgers in een ander land te redden? Hobbes redeneert immers altijd vanuit het eigen eigenbelang en de eigen zelfbehoud; zou het dan niet vreemd zijn om je eigen zelfbehoud op het spel te zetten om het zelfbehoud van een ander veilig te stellen? Bovendien, bestaan plichten eigenlijk wel in Hobbes' morele systeem? Hobbes spreekt alleen over plichten wanneer er al sprake is van een gemenebest; in de staat heeft de soeverein bijvoorbeeld plichten ten opzichte van zijn burgers.⁶² Humanitaire interventies vinden echter plaats in een natuurtoestand (al dan niet voorzien van enige wetten en confederaties op internationaal vlak). Kunnen we in dat geval nog steeds spreken van een morele plicht? De enige manier waarop we dat, denk ik, zouden kunnen verdedigen is door te stellen dat de veiligheid van het individu (en daarmee zijn zelfbehoud) het best beschermd kan worden wanneer er ook sprake is van veiligheid op internationaal niveau.

⁶¹ Ik houd me in dit werkstuk dus niet bezig met de verschillen tussen de geschriften van Hobbes, of de ontwikkeling van Hobbes' ideeën (waarvan volgens sommige auteurs sprake is; zie bijvoorbeeld Malcolms 'Hobbes's Theory of International Relations').

⁶² Zie met name hoofdstuk dertig van de *Leviathan*.

Wanneer we zouden kunnen bewijzen dat ons eigen zelfbehoud gediend is met humanitaire interventies⁶³, kunnen deze binnen het grotere geheel van Hobbes' theorie gezien worden als een plicht of natuurwet ter wille van de vrede en de veiligheid. Maar zelfs al slagen we daar niet in, dan nog is het overduidelijk dat Hobbes' filosofische systeem humanitaire interventies wellicht niet als plicht ziet, maar evenmin een haarbreed in de weg legt. Ik ben, met andere woorden, van mening dat Hobbes – mocht hij nu leven – zich best als een voorstander van humanitaire interventies zou kunnen ontpoppen.

8. Conclusie

De onderzoeksvraag van dit werkstuk luidde: *In hoeverre is het mogelijk humanitaire interventies te verdedigen op basis van Hobbes' politieke filosofie?* Uiteindelijk zijn wij zelfs een stap verder gegaan dan de onderzoeksvraag impliceerde; niet alleen kunnen humanitaire interventies verdedigd worden op basis van Hobbes' filosofie, zij zijn misschien zelfs een morele plicht. Een korte samenvatting van ons argument ziet er als volgt uit:

1. Volgens Hobbes is de natuurtoestand tussen mensen gelijk aan de natuurtoestand tussen staten, namelijk in beide gevallen een toestand van oorlog. (Omdat mensen altijd streven naar zelfbehoud, proberen ze te ontsnappen aan deze toestand van oorlog door een sociaal contract te sluiten.)
2. Betere bestudering van Hobbes leerde ons echter dat deze natuurtoestand niet per se een toestand van oorlog is. Er kunnen ook binnen de natuurtoestand confederaties gevormd worden, en er zijn ook wetten mogelijk. Deze internationale samenwerking van staten veronderstelt de erkenning van elkaars soevereiniteit.
3. Dat brengt ons bij de vraag of het, gegeven deze wetten en confederaties, legitiem kan zijn de soevereiniteit van een (andere) staat te schenden.
4. De externe soevereiniteit van een staat is afhankelijk van zijn interne soevereiniteit (de mate waarin een bepaalde machthebber aanspraak kan maken op het hoogste gezag binnen een staat). Valt de soeverein (vanwege een opstand of om een andere reden), dan valt de staat.

⁶³ Ik denk dat we daar tegenwoordig, in onze geglobaliseerde wereld – met alle manieren waarop landen wederzijds van elkaar afhankelijk zijn, beter in zouden slagen, dan in de tijd van Hobbes.

5. Bedreigt de soeverein zijn burgers in hun zelfbehoud, dan valt de reden voor het sociale contract weg, en is het daardoor niet langer geldig (vandaar ook het recht van de burgers op rebellie⁶⁴).
6. In het geval van grootschalig lijden worden burgers doorgaans in hun zelfbehoud bedreigd; daarmee komt het sociaal contract (en dus de soeverein) te vervallen. Dat betekent ook het einde van de soevereiniteit van de staat. Elk ander land kan het gebied van deze staat dus volkomen legitiem binnengaan.

Hieruit volgt de conclusie dat humanitaire interventies binnen de logica van Hobbes' systeem volkomen te rechtvaardigen zijn. Zoals gezegd is het mogelijk deze redenering nog een stap verder te voeren:

7. Uit stap één en vijf blijkt dat de kern van Hobbes' filosofie gelegen is in het recht op zelfbehoud, en niet in het idee van soevereiniteit. Dit geldt zowel op nationaal, als internationaal niveau.

Hieruit kunnen we wellicht opmaken dat het schenden van de soevereiniteit van een staat niet alleen mag, maar zelfs een verplichting is, omdat zowel het zelfbehoud van de burgers van de betreffende staat, als – indirect – het zelfbehoud van de eigen burgers in het geding kan komen. Hier moet wel bij opgemerkt worden dat er door de interveniërende staten een afweging gemaakt moet worden tussen het riskeren van de levens (het zelfbehoud) van de eigen burgers, en de mogelijkheid elders mensen te redden.

Op basis van dit werkstuk kunnen we ook enkele meer algemene observaties over het werk van Hobbes formuleren. De eerste observatie heeft betrekking op de wijze waarop Hobbes zijn filosofie heeft uitgewerkt. Hoewel Hobbes dat op een zeer systematische wijze lijkt te doen, blijkt hij zichzelf ook regelmatig tegen te spreken⁶⁵ (bijvoorbeeld over de vraag of er wetten mogelijk zijn binnen de natuurtoestand⁶⁶). Daarnaast voert hij niet al zijn redeneringen tot het uiterste door (zoals in het geval van de analogie tussen de natuurtoestand tussen mensen en tussen staten). Ook is Hobbes over een aantal aspecten van de politiek (in het bijzonder internationale betrekkingen) opvallend stil. Dat maakt het lastig

⁶⁴ Dat later meer systematisch door John Locke zal worden uitgewerkt (zie bijvoorbeeld W. von Leyden, *Hobbes and Locke. The Politics of Freedom and Obligation*, London: The MacMillan Press Ltd., 1982, 195-189). Locke stelt (in tegenstelling tot Hobbes) dat een vrede onder een oneerlijke heerser *niet* te verkiezen is boven een toestand van oorlog.

⁶⁵ Een voorbeeldje uit de secundaire literatuur: "Hobbes's discussions of this right and its implications are full of errors" (G.S. Kavka, *Hobbesian Moral and Political Theory*, 315).

⁶⁶ Hoewel Ramon Lemos betoogt dat Hobbes zich hierover niet letterlijk tegenspreekt, is er mijns inziens wel degelijk een spanning aanwezig in Hobbes's uitspraken over wetten en moraliteit in de natuurtoestand (zie ook R.M. Lemos, *Hobbes and Locke. Power and Consent*, 22-23).

voor latere lezers om een consistente theorie op te bouwen. Ik heb getracht in dit werkstuk vooral zo dicht mogelijk bij de logica en de grondwaarden van Hobbes' systeem te blijven.

De tweede observatie, die mij soms behoorlijk heeft verrast, is dat Hobbes systeem een stuk minder 'realistisch'⁶⁷ is dan doorgaans wordt aangenomen. Natuurlijk gaat Hobbes uit van een toestand van oorlog wanneer er nog geen staat is, maar die toestand blijkt toch wat minder grauw te zijn, dan vaak wordt aangenomen. Ook op het gebied van internationale samenwerking ziet er heel wat rooskleuriger uit bij Hobbes, dan door auteurs op het gebied van internationale politiek doorgaans geschetst wordt. Dat maakt Hobbes nog niet tot een grote optimist (hij zal altijd wel bekend blijven staan als de man die het menselijk leven "solitary, poore, nasty, brutish and short"⁶⁸ noemde), maar biedt misschien wel wat ruimte voor die andere kant van Hobbes - de kant van Hobbes die streefde naar een wereld waarin de aarde bewerkt zou zijn, er scheepvaart zou zijn, en imposante bouwwerken, vervoersmiddelen, kennis van het aardoppervlak, beeldende kunst, letterkunde en een bloeiend maatschappelijk leven,⁶⁹ en die volgens mij ook een warme liefde had voor de mensheid. Het is deze Hobbes, die ik graag de humane Hobbes zou willen dopen, van wie we in dit werkstuk iets hebben mogen zien.

Martijn Stoutjesdijk

April 2013

⁶⁷ In de betekenis zoals ik die in de inleiding uiteen heb gezet.

⁶⁸ Th. Hobbes, *Leviathan*, 186 (hoofdstuk 13).

⁶⁹ Th. Hobbes, *Leviathan*, 186 (hoofdstuk 13). Dit is een opsomming van alle dingen die we volgens Hobbes moeten missen in de natuurtoestand.

Literatuur

- D. Baumgold, *Hobbes political theory*, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1988.
- , 'Pacifying Politics: Resistance, Violence, and Accountability in Seventeenth-Century Contract Theory', in D. Baumgold *Contract Theory in Historical Context. Essays on Grotius, Hobbes, and Locke*, Leiden/Boston: Brill, 2010, 27-52.
- A.J. Bellamy, 'Humanitarian Intervention and the Three Traditions', *Global Society* 17:1 (2003), 1-20.
- H. Bull, 'Hobbes and the International Anarchy', *Social Research* 48:4 (1981: Winter), 717-738.
- G. Burgess, 'On Hobbesian Resistance Theory', *Political Studies* 17 (1994), 62-83.
- Ch. Covell, *Hobbes, Realism and the Tradition of International Law*, New York: Palgrave MacMillan, 2004.
- T. Dunne en B.C. Schmidt, 'Realism', in J. Baylis, S. Smith en P. Owens (red.), *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, Oxford: Oxford University Press, 2011 (5e editie), 84-99.
- G. Evans, *The Limits of State Sovereignty: The Responsibility to Protect in the 21st Century*, Eight Neelam Tiruchelvam Memorial lecture, 29 juli 2009.
- S. Finn, 'International Sovereignty and the Domestic Analogy in Hobbes', Paper presented at the annual meeting of the Northeastern Political Science Association, Omni Parker House, Boston, 11 november 2010.
- M. Forsyth, 'Thomas Hobbes and the external relations of states', *British Journal of International Studies* 5 (1979), 196-209.
- D.P. Gauthier, *The logic of the Leviathan. The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes*, Oxford: Oxford University Press, 2000 (herdruk).
- M.M. Goldsmith, *Hobbes's Science of Politics*, New York/London: Columbia University Press, 1966.
- R.A. Grover, 'Hobbes and the Concept of International Law', in T. Airaksinen en M.A. Bertman (red.) *Hobbes: War Among Nations*, Avebury: Gower Publishing Company, 1989, 79-90.
- Th. Hobbes, *Leviathan*, New York: Penguin Books Ltd., 1980 (eerste druk: 1651).
- I.C. Hungerland, 'Hobbes and the Concept of World Government', in T. Airaksinen en M.A. Bertman (red.) *Hobbes: War among Nations*, Avebury: Gower Publishing Company Limited, 1989, 35-50.

- R. Jackson, *Sovereignty. Evolution of an Idea*, Cambridge: Polity Press, 2007.
- I. Kant, *Naar de eeuwige vrede. Een filosofisch ontwerp* (vertaald uit het Duits door Th. Mertens), Amsterdam: Boom, 2012.
- G.S. Kavka, *Hobbesian Moral and Political Theory*, Princeton: Princeton University Press, 1986.
- R.M. Lemos, *Hobbes and Locke. Power and Consent*, Athens: The University of Georgia Press, 1978.
- W. von Leyden, *Hobbes and Locke. The Politics of Freedom and Obligation*, London: The MacMillan Press Ltd., 1982.
- C.B. Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford: Oxford University Press, 1962.
- N. Malcolm, 'Hobbes's Theory of International Relations', in N. Malcolm *Aspects of Hobbes*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 432-456.
- B. Parekh, 'Rethinking Humanitarian Intervention', *International Political Science Review* 18:1 (1997), 49-69
- R. Peters, *Hobbes*, Harmondsworth: Penguin Books, 1967 (herdruk).
- A. Ryan, 'Hobbes political philosophy', in T. Sorell (ed.) *The Cambridge Companion to Hobbes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 261-291.
- S. Schmidt, 'To Order the Minds of Scholars: The Discourse of the Peace of Westphalia in International Relations Literature', *International Studies Quarterly* 55:3 (2011), 601-623.
- J. Shen, 'National Sovereignty and Human Rights in a Positive Law Context', *Brooklyn Journal of International Law*, 26 (2000), 417-446.
- S. Sreedhar, *Hobbes on Resistance. Defying the Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- N.A. Stanlick, 'A Hobbesian View of International Sovereignty', *Journal of Social Philosophy* 37:4 (2006), 552-565.
- P.J. Steinberger, 'Hobbesian Resistance', *American Journal of Political Science* 46:4 (2002), 856-865.
- M.C. Williams, 'Hobbes and international relations: a reconsideration', *International Organization* 50:2 (1996), 213-236.
- B. Willms, 'World-State or State-World: Thomas Hobbes and the Law of Nations', in T. Airaksinen en M.A. Bertman (red.) *Hobbes: War among Nations*, Avebury: Gower Publishing Company Limited, 1989, 130-141.
- P. Zagorin, *Hobbes and the Law of Nature*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2009.